

ПЕРШІ МЕТОДОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ІНЖИНІРИНГУ ТА ЇХ КОМУНІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ

У статті досліджено історію становлення методологічних практик соціального інжинірингу та здійснено пошук його концептуальних основ в артефактах індустріального суспільства. Введено в загальний контекст вітчизняної науки невідомі досі персоналії американських дослідників, з яких, власне, почалася соціальна інженерія як наукова галузь та професійна діяльність.

Ключові слова: комунікаційні технології, соціальний інженер, соціальний інжиніринг, індустріалізація, релігія, промисловість.

I. Вступ

Проект соціального інжинірингу¹ став дітищем нового формату суспільно-економічних відносин, спричинених небувалими темпами індустріального розвитку. Він увібрав у себе всі визначальні характеристики промислової динаміки суспільства: ефективність вузькогалузевої диференціації праці, спрямованість на конкуренцію, розуміння необхідності піднесення людського капіталу й підприємницького ресурсу, орієнтацію на систему раціонального управління та скерованість на публічне просування будь-яких соціальних ініціатив засобами масової комунікації.

Ідея соціального інжинірингу виникла на європейському ґрунті у кінці XIX ст. (індустріальні новації нідерландського підприємця Я. ван Маркена). Але концептуальне оформлення цього феномену відбулося на теренах США на початку XX ст. Унікальні суспільно-політичні умови, включена демографічна ситуація та особлива економічна динаміка цієї країни акумулювали інтелектуальні резерви соціоінженерної діяльності. Уперше у працях В. Толмана та Е. Ерпа соціальний інжиніринг постає як система суспільних трансформацій, інструментарієм якої стають соціально-комунікаційні технології.

II. Постановка завдання

Донині у вітчизняній науці вказуються некоректні дати історії соціальної інженерії. Так, більшість українських дослідників шукають її витoki у працях Р. Паунда 20-х рр. XX ст., а початки її концептуалізації – у розробках 40-х рр. XX ст. К. Поппера. Такої позиції дотримуються М. Афанасьєва [1], А. Климчук [3], А. Мельниченко [4], Є. Суїменко [7], Б. Ялинський [8]. Вважаємо, подібна тенденція пов'язана з помилковою орієнтацією українських учених на здобутки російської школи соціальної інженерії.

Так, А. Бекарєв [2], А. Моїсеєва [5], Ю. Рєзнік [6] синхронно називають засновниками соціальної інженерії Р. Паунда та К. Поппера. Причому у їх розробках частина тексту, що стосується історії цієї галузі знань, є майже ідентичною.

Утім, сам К. Поппер у примітках до першого тому праці «Відкрите суспільство та його вороги» вказує, принаймні, на декількох дослідників, яким належить першість у використанні назви «соціальний інжиніринг» – Сідней та Беатріс Веббі, Р. Паунд, М. Істмен [14, с. 185].

Зауважимо, М. Істмен у 1940 р.² публікує працю під назвою «Marxism: is it Science?», у якій дійсно фігурують дефініції «революційний інжиніринг» і «соціальний інжиніринг». Та автор вживає названі поняття фрагментарно й метафорично. М. Істмен не концептуалізує термін «соціальна інженерія», але фахово аналізує інституціональні технології соціалізму – планову економіку, тоталітарні методи взаємодії влади та народу, систему моралі (в інтерпретації дослідника – «the Immoralism») радянського суспільства, що ґрунтувалася на принципах марксистської доктрини. М. Істмен ставить під сумнів науковість вчення соціалістів, називаючи марксизм «алюзією» [11, с. 297], «псевдонаукою про революційний інжиніринг» [11, с. 297], «стерильним соціальним інжинірингом, нездатним продукувати цілісні практичні результати» [11, с. 356].

Підкреслимо, практика аналізу тоталітарних систем кризь призму соціальної інженерії є типовим фактом у соціологічних студіях західних учених періоду 40–50-х рр. XX ст. Тому попперівська концепція утопічної інженерії як основи конструювання «закритих» суспільств не була новаторською. Сам К. Поппер свідчить: «Я прочитав книгу Істмена після того, як текст моєї праці був

¹ В українській науці утвердилася назва «соціальна інженерія». Дефініцію «соціальний інжиніринг» вживаємо з метою демонстрації термінологічної динаміки поняття у світовій соціології. Саме в такому лексичному оформленні – «social engineering» – воно увійшло в загальний науковий дискурс.

² Для порівняння: К. Поппер публікує працю «The Open Society and Its Enemies», у якій вводить поняття «соціальна інженерія», лише у 1945 р.

написаним; мій термін “соціальна інженерія”, відповідно, використаний без будь-яких намірів наслідувати термінологію Істмена. Наскільки я розумію, він обстоює той підхід до цього явища, який я критикую у розділі 9 під назвою “утопічна соціальна інженерія» [14, с. 185].

У нотатках К. Поппера щодо історії терміна «соціальний інжиніринг» знаходимо посилання на імена британських учених С. та Б. Веббів: «Б. Магі повідомив мені, що С. і Б. Вебби, майже напевне, вживали його перед 1922 р.» [14, с. 185]. Вітчизняні¹ та зарубіжні² дослідники, користуючись лише цією одиничною згадкою-припущенням К. Поппера, автоматично віднесли до когорти засновників соціальної інженерії С. та Б. Веббів. Утім, подібні твердження вимагають ретельної перевірки, адже залучення достовірного історичного фактажу визначає нові пошукові орієнтири та утворює дослідницьку точність й об’єктивність.

III. Результати

Подружжя С. та Б. Вебб були засновниками та активними діячами британського Товариства Фабіана (Fabian Society, 1894) – організації прогресивної інтелігенції, що займалася просуванням принципів демократичного соціалізму шляхом поступових реформ. Члени товариства не були прибічниками революційної трансформації суспільства та пропагували ідеї колективних дій³ і публічної влади, підзвітної, толерантної й активної демократії, громадянства, прав і свобод людини, стабільного національного розвитку та широкого міжнародного співробітництва.

Коло наукових інтересів С. та Б. Веббів заслуговує на особливу увагу: кооперативний рух, муніципальна власність, розвиток місцевого самоврядування, історія праці, механізми впровадження соціальних реформ, трейд-юніонізм. Показово, що їх розробки не обмежувалися власне науковими студіями. Дослідники намагалися інтегрувати власну теорію у реальну практику. Приміром, Б. Вебб безпосередньо вивчала умови праці робітників на потужних підприємствах Лондона, входила до складу декількох урядових комісій з питань безробіття та трудового статусу жінок. С. Вебб був членом британського парламенту, державним секретарем домініонів та колоній урядового кабінету Р. Макдональда. У 1913 р. подружжя за підтримки Б. Шоу заснувало культурно-політичний часопис «New Statesman»⁴.

По суті, активна громадянська позиція, науковий раціоналізм та досвід практичного реформування суспільних інститутів С. та Б. Веббів дають усі підстави вважати їх піонерами соціальної інженерії. Так, веббівський професійний універсалізм, наполеглива націленість на демократичні перетворення, постійна публічна комунікація зі спільнотою демонстрували зразок нової, прогресивної генерації державних діячів. Утім, у жодній науковій праці дослідників ми не знаходимо бодай найпростішого обґрунтування такого професійного явища, як соціальний інженер. Науковці вживали номен «інженер» у його традиційному значенні – спеціаліст технічної сфери. Але концепт «соціальний інженер» стає означальним у численних наукових розвідках, присвячених вивченню громадської та наукової спадщини С. та Б. Веббів.

Зауважимо, у праці «A Constitution for the Socialist Commonwealth of Great Britain» С. та Б. Вебби не використовують термін «соціальний інженер». Натомість активно вживають конструкцію «Professional Associations of brain workers», що в дослівному перекладі означає «професійна асоціація інтелектуальних працівників». Саме «brain workers», на думку дослідників, здатні «захистити стандарти життя та персональну свободу усієї спільноти» [18, с. 51]. Тому професійні асоціації (фактично, професійні спілки) науковців, юристів, інженерів, педагогів є запорукою престижу інтелектуального фаху; вони «необхідні для підтримки гідності та незалежності розумового працівника від корпоративної влади та приватного капіталу» [18, с. 56].

Примітно, що С. та Б. Вебби зачіпають проблему правового, соціального та економічного захисту прав журналістів. Вони вважають справжньою катастрофою те, що журналістика, яка є «однією з найпотужніших, найвідповідальніших та найвпливовіших професій» [18, с. 56], не має визначеного юридичного статусу й підтримки, а отже, «інтелектуальної незалежності» та безпечних умов праці. Дослідники впевнені, тільки створення журналістських асоціацій, а згодом кодифікація принципів та норм професійної поведінки спричинять демократичні зміни у всьому суспільстві. Зазначимо, саме у 20-ті рр. ХХ ст. розпочинаються невинні процеси самоорганізації журналістської спільноти. У цей час виникають перші професійні організації журналістів та затверджуються етичні стандарти журналістської праці. І нині інститути самоорганізації масмедіа вважаються ефективним механізмом регулювання журналістської діяльності та одним із шляхів установаження демократичних принципів у суспільстві.

Здавалося б, С. та Б. Вебби, характеризуючи механізми впровадження трейд-юніонізму в індустріальні стандарти суспільства, мали б зупинитися на концепції соціальної інженерії. Гіпотетично професійні асоціації як моделі реформування суспільно-політичної системи у своїй струк-

¹ М. Афанасьєва у монографії «Виборча інженерія в Україні» зауважує: «Зазначений термін з’явився раніше, його застосування приписують С. і Б. Веббам» [1, с. 9].

² У праці британського дослідника А. Даффа «Social Engineering in the Information Age» (2005) читаємо: «Винахід поняття “соціальна інженерія” зазвичай приписують Роско Паунду (1922, стор. 99), але Поппер говорить про те, що Вебби, можливо, використовували його раніше» [9, с. 68].

³ Беатріс Вебб запровадила термін «collective bargaining» – колективні переговори.

⁴ У перекладі з англійської мови «Новий державний діяч». Видання існує дотепер.

турі могли б містити (хоча б номінально) позицію соціального інженера. Утім, С. та Б. Веббі жодного разу не використали конструкцію «соціальний інженер». Дослідники, аналізуючи діяльність членів «trade union», номінували їх або «representatives» – представники, делегати, або «impartial arbitrator» / «impartial umpire» – незалежний арбітр / неупереджений суддя, або «leadership» – правління. Тому залучення С. та Б. Веббів до перших розробників соціальної інженерії вважаємо безпідставним.

Кому ж насправді належить першість наукової концептуалізації феномену соціальної інженерії? Приміром, американський дослідник російського походження І. Герасимов зауважує: «Історія концепції “соціальної інженерії” – разюче маловивчена тема. Здається, ми маємо справу з якоюсь психотичною реакцією на травми від соціальних дислокацій та етнічних чисток ХХ ст., результатом якої є зміщення справжньої генеалогії ідеї раціонального маніпулювання людським капіталом» [12, с. 231]. Учений вказує на ім'я В. Толмана, американського соціолога, мецената та активного громадського діяча, який, імовірно, і поширив у світових масштабах термін «соціальний інжиніринг». І. Герасимов констатує: найсолідніші світові дослідження соціальної інженерії чомусь нехтують посиланнями на персоналію В. Толмана.

Поодинокі згадки про справжнього ідейного натхненника соціальної інженерії формують доволі скромну історичну довідку про нього. В. Толман (1861 – дата смерті невідома) працював професором історії Колегіального інституту доктора Ю. Сакса в Нью-Йорку, мав досвід роботи менеджера, був співробітником громадських організацій, займаючись благодійними проектами та соціально-економічними реформами. У прев'ю до монографії В. Толмана «Industrial betterment»¹ 1900 р. вказано, що він був секретарем Ліги соціальної служби, спеціальним агентом Департаменту освіти і соціальної економіки США та членом комісії Паризької виставки.

Зауважимо, монографія стосувалася питань соціальної економіки, зокрема, проблеми оптимізації умов праці робітників на великих підприємствах. Проект «Industrial betterment» В. Толмана дивовижно нагадує практику індустриальних новацій Я. ван Маркена, але з однією суттєвою поправкою: американський діяч займався активним просуванням нової професійної платформи через масмедіа, явно послуговуючись практичним досвідом голландського підприємця. До речі, у жодній із своїх публікацій В. Толман не згадує персону Я. ван Маркена.

Отже, соціальний інжиніринг як доволі специфічний проект індустриальної епохи представлений двома основними персонами – Я. ван Маркеном та В. Толманом. Перший – технічно орієнтований власник бізнесу й менеджер з передовими ідеями соціальної реформи. Другий – «академічний» соціальний реформатор, який вдало просував через стратегічні комунікації ідею нового професійного спрямування для великого бізнесу.

Саме В. Толман виступав економічним експертом газети «The New York Times», на сторінках якої активно просував проект нової професійної платформи – «Social engineering». У матеріалі «New Profession Appears. Promoters of “Social Engineering” Find a Fruitful Field» 15 жовтня 1899 р. видання розповідало про Лігу соціальної служби, назвавши діяльність її співробітників «соціальним інжинірингом» [13]. У 1900 р. В. Толман у журналі «The Review of Reviews» презентує більш обґрунтовану версію новаторського професійного спрямування. Зауважимо, в оглядовому інтерв'ю журналіст називає автором терміна «social engineer» саме В. Толмана. На думку останнього, фах соціального інженера є «новим покликанням» [15, с. 564], вимогою індустриального часу. Роботодавець, у підпорядкуванні якого перебуває величезна кількість персоналу, потребує спеціаліста в галузі соціальних комунікацій. В. Толман, описуючи перспективну професію майбутнього, неодноразово вдається до слів «персональний контакт», «консультування» з метою виявлення потенціалу працівників та підвищення їх значущості («made of more value» [15, с. 564]). У 1905 р. В. Толман публікує в журналі «The Making of America» ще одну статтю під назвою «The Social Engineer», у якій зосереджує увагу на проблемі особистісної комунікації між роботодавцем та працівником. Він зауважує: «У старі часи власник та людина жили й працювали разом – між ними була постійна точка дотику, безперервний індивідуальний контакт. Наразі усе змінилося [...] Персональна взаємодія між бізнесменом та працівником втрачена» [16, с. 321]. Дослідник знову анонсує професію соціального інженера, яка, за його словами, в умовах ХХ ст. відновить комунікаційний паритет між великим капіталом та робітником.

Ідея соціального інжинірингу, виплекана в лоні журналістики, технологічно зафіксована в царині громадської думки, втілилася в подальший науковий проект В. Толмана. У 1909 р. дослідник публікує працю під назвою «Social engineering». Зауважимо, деякі магістральні позиції попередніх медійних матеріалів були включені в текст нової книги без суттєвих правок.

Появу професії соціального інженера В. Толман пов'язує з моментом усвідомлення роботодавцем думки про свої більш широкі, ніж виплата заробітної плати, зобов'язання перед працівниками. Саме соціальний інженер може «встановити бажану точку контакту між власником та персоналом» [17, с. 3]. У цілісну структуру кожного підприємства закладено три важливі компоненти: капітал, праця та управління. Завдання соціального інженера – налагодити комунікаційний зв'язок між ними, спричинити позитивну динаміку їх взаємозалежності.

¹ У дослівному перекладі з англійської мови «Промислове вдосконалення».

По суті, мета соціального інженера полягає в розкритті «коефіцієнта корисної дії» самого власника підприємства. Він має постійно консультувати роботодавця з питань поліпшення умов праці робітника та розробляти грамотні проекти організації зони комфорту на виробництві. В. Толман бажав інтегрувати соціоінженерну діяльність в умови індустріального суспільства. Він щиро вірив, на початку XX ст. імпульс розвитку суспільства та особистості вже не залежать від інститутів церкви та освіти; все це знаходиться «у руках керівників потужної індустрії» [17, с. 4].

Соціальний інженер спільно з архітекторами, конструкторами, економістами, ученими має розробити проект «модельного містечка» з грамотною інфраструктурою, осердя якого – потужне виробництво. Промисловий центр доповнюється обов'язковими об'єктами соціальної сфери – котеджами, школами, лікарнями, ресторанами, магазинами, клубами. Локальна схема «модельного містечка» дуже нагадує утопічні проекти Т. Кампанелли, Т. Мора, Ф. Бекона – така собі промислова версія міста Сонця або Атлантиди. Суттєвою відмінністю між промисловими й утопічними проектами є конструктивізм і реалістичність першого та ідеологізм і примарність другого.

В. Толман досить детально описує соціально-технологічний інструментарій діяльності соціального інженера. До системи «efficiency promotion» дослідник відносить можливість спеціалізованої освіти, особисті контакти з новими робітниками, школи для початківців, навчальні подорожі, преміювання та грошові винагороди, виробничі змагання, організацію дозвілля, гігієну та санітарні умови, ландшафтний дизайн на території модельного містечка. Тобто коло посадових обов'язків і можливостей соціального інженера досить солідне. Це говорить про особливі вимоги до професіонала: наявність універсальних знань, комунікативних здібностей та креативного потенціалу. По суті, це віковічні універсали інженерної діяльності – чи то технічної, чи то гуманітарної (соціальної).

Отже, у громадських ініціативах та дослідженнях В. Толмана відбувається становлення перших практикуючих та методологічних концепцій соціального інжинірингу. Цей феномен став своєрідною реакцією ученого на виклики індустріальної доби. Він усвідомив необхідність технологічно спрямованої науки – науки, що здатна продукувати не лише технічні артефакти, а й творити новий тип особистості та суспільних відносин.

В. Толман довів, що переформатування індивідуальних показників пересічної особистості здійснюється за допомогою численних соціально-комунікаційних технологій. Дослідник не оперує поняттям «технологія», але розкриває її операційну суть – цілеспрямованість, послідовність, результативність конкретних дій соціального інженера. Він просто імплантує гуманітарну технологію в індустріальний контекст, демонструючи, наскільки ефективно вона працює із соціальним (нехай і локальним) простором. Такий соціологічний прорив зі ставкою на технологію, зухвала ідея інженерного конструювання живої матерії В. Толмана стали можливі тільки завдяки багаторічному просуванню проекту через масмедіа. Журналістика, підготувавши відповідний стан громадської думки, зафіксувавши факт у пам'яті масової аудиторії, інтегрувала концепт «соціальний інжиніринг» у подальшу суспільну практику.

Саме у 10-ті рр. XX ст. у США набуває активності громадський рух, метафорично номінований «efficiency craze» – «захоплення ефективністю». Американські дослідники традиційно пов'язують його з іменем Ф. Тейлора, який у цей період упроваджував у систему промислового виробництва нову управлінську модель – «scientific management».

Але суспільне визнання тейлорівських ідей прийшло дещо пізніше. Ми схилиємося до думки, що ефект «efficiency craze» був спричинений соціальною інженерією – на той період більш «розкритим» медіа-проект. Від часу просування ідеї соціального інжинірингу суспільна свідомість американських громадян була налаштована на позитивні суспільно-політичні трансформації. Більшість урядових та промислових реформ орієнтувалися на ефективні методи професійної соціальної інженерії.

Отже, соціальна інженерія розширює простір впливу та входить у коло різноманітних суспільних практик, у тому числі й у сферу релігії. Модернізація релігії не була випадковим явищем у суспільних процесах США. У кінці XIX – на початку XX ст. протестантизм (як одна із найпотужніших течій християнства країни) не витримував історичної конкуренції з науково-технічним прогресом, який значно розширював традиційні межі суспільної свідомості та сприяв утвердженню внутрішньої свободи кожного індивіда. Церква невпинно втрачала свою аудиторію й вплив на політичну владу.

Так, 1911 р. побачила світ праця професора соціології релігії Університету Дрю (м. Медісон) Е. Ерпа під назвою «The Social Engineer», у якій автор детально аналізує технологічний інструментарій соціального інженера у сфері діяльності релігійних організацій.

Ми акцентуємо, це одна з небагатьох розвідок того часу, у якій репрезентована сутнісна характеристика соціальної технології – технології, спрямованої на сферу громадської думки та суспільної свідомості. Д. Остлунд так оцінює намагання Е. Ерпа: «Приваблива метафора технології була використана в контексті творення Соціального Євангелія¹ – задля окреслення риторич-

¹ Соціальне Євангеліє (Social Gospel) – протестантський рух, що набув поширення в США та Канаді на початку XX ст. Представники цієї релігійної організації застосовували принципи християнської етики до тлумачення соціальних проблем сучасності, пов'язаних з економічною нерівністю, бідністю, соціальними хворобами, злочинністю, расовою дискримінацією, екологією, дитячою працею, школами для бідних та воєнними конфліктами. Ці питання були у фокусі уваги Е. Ерпа.

ної дистанції від образу сентиментального релігійного благодійника до сконструйованого на ґрунті божественної етики іміджу земного й ділового проповідника» [19, с. 81].

Отже, праця І. Ерпа була своєрідною відповіддю на історичні виклики епохи, які постали перед церквою. Його проект соціального інжинірингу мав практично вирішити проблему залучення урбанізованої аудиторії до протестантської релігії. Саме тому автор пропонує вдаватися до конкретних цілеспрямованих дій, в основу яких закладено комунікаційні технології. Уперше у науковій практиці феномен соціальної інженерії співвідноситься з поняттям «технологія», що в тексті книги передається полісемантичним словом «the Making» – «створення», «виробництво», «робота», «ремесло». Показово, що сьогодні конструкт «making» є частиною лексем, що позначають соціально-комунікаційні технології – приміром, «іміджмейкінг», «спічмейкінг». Це ще раз вказує на важливий для нас факт: на початку ХХ ст. номен «технологія» не набув поширення у парадигмі гуманітарних наук. Хоча І. Ерп говорить про різноманітні «технічні форми» соціальної служби у сфері промисловості, релігії, благодійності, медичної практики [10, с. ix]. Дослідник переконаний, суспільство потребує результатів «прикладної науки» [10, с. 27], здатної продукувати «винаходи соціальної машинерії, виявляти технічні можливості релігійних лідерів» [10, с. 27].

Необхідність професії соціального інженера, на думку І. Ерпа, зумовлена надмірним суспільно-політичним впливом на суспільну свідомість. Зауважимо, автор використовує конструкцію «social class-consciousness» – термін марксистської політичної теорії, що позначає переконання, яких людина дотримується щодо свого соціального класу або економічного рангу в суспільстві; це усвідомлення, що є своєрідним кодом для розгортання соціальних революцій.

І. Ерп зосереджує свою увагу на принципах роботи соціального інженера в галузі релігії. У його концепції – це фахівець, який за допомогою комунікаційних методик та технік здійснює цілеспрямовану боротьбу з «організованими силами зла» [10, с. xiv]; соціальний інженер активізує всі процеси «регенерації довілля» [10, с. xiv], займається «профілактикою моральних реформ» [10, с. xiv] та намагається покращити життя людини шляхом «вивільнення її духовної енергії» [10, с. xiv] у пошук справжніх життєвих істин.

І. Ерп по-новому інтерпретує соціальний інжиніринг. Для нього це не просто організація виробничого процесу, а цілеспрямована послідовність духовних (релігійних) практик з людським матеріалом. Утім дослідник акцентує, це явище не обмежується тільки площиною «милосердя» або «благодійних організацій». Релігійна інженерія працює укупі з іншими механізмами «мудрого мистецтва державного управління» [10, с. xv], завдяки чому відбувається «переналаштування економічної й індустріальної системи» [10, с. xv]; отже, вона є частиною загального державного контролю над справедливим розподілом прибутків від суспільного виробництва між усіма легітимними агентами соціуму. Мабуть, це перший у світі зафіксований факт репрезентації соціального інжинірингу як інструменту суспільного контролю.

І. Ерп надалі буде використовувати стійку конструкцію «the religious social engineer» – професіонал, який працює за чіткими технологічними програмами залучення молоді до релігійних організацій. Комунікаційні техніки в цій професійній діяльності посідають ключову позицію, оскільки релігійний інженер має перетворити «прісну» [10, с. xviii] та «непривабливу» [10, с. xviii] релігію на захопливу «інтерпретацію історичних фактів» [10, с. xviii].

І. Ерп був послідовним у конструюванні ідеї соціального інжинірингу як засобу суспільного контролю. Про це свідчать підсумкові слова вступу книги: інженер «нового типу» [10, с. xxiii] усвідомлює усю «цінність соціального механізму та знає, як його запустити» [10, с. xxiii]. Виникають логічні запитання: який «соціальний механізм» мав на увазі дослідник та що є об'єктом діяльності релігійного інженера? І. Ерп прямо заявляє – суспільна свідомість та когнітивна сфера індивіда, зазначаючи: «Якщо соціальний інженер повинен стати важливою дієвою силою сучасної цивілізації, він мусить розумітися на сутності суспільної свідомості, адже надалі він сам буде формувати думки інших» [10, с. 3].

І. Ерп підкреслює, в основу всіх соціальних реформ первісно має закладатися думка про їх необхідність. Він так окреслює ланцюгову реакцію спільноти на соціальні трансформації: *громадська думка* як організована форма стимуляції необхідності реформи → *соціальна воля* як вираження групової дії → *соціальна реформа* ↔ *соціальний контроль* як зміна соціального порядку [10, с. 6].

Зауважимо, автор не подає фахового аналізу цих складових. Радше це просто оглядові рекомендації щодо обов'язкового врахування специфіки компонентів суспільної свідомості у процесі соціоінженерної діяльності. Приміром, феномен громадської думки дослідник означає як «розумне усвідомлення соціальних потреб» [10, с. 6]. До інститутів public opinion він відносить у першу чергу форми публічної комунікації релігійних лідерів з прихожанами і тільки потім згадує засоби масової інформації й зв'язку. Та навіть сам факт урахування громадської думки в системі соціального інжинірингу вказує на поступовий рух наукової репрезентації цього професійного явища у бік гуманітарних студій. Надалі інформаційний та комунікаційний компоненти стануть визначальними чинниками прогресії соціальної інженерії як технологічно організованої діяльності. І. Ерп зупиняється на важливій ключовій позиції соціальної інженерії, пов'язаній з феноменом громадської думки, – зміні соціальних параметрів суспільства шляхом застосування комуні-

каційних технологій. Результатом такого впливу має стати єднання членів спільноти та кооперація всіх суспільних інститутів.

Неодмінним атрибутом діяльності релігійного інженера має бути так звана «польова робота» («field work») – інклюзія у всі сфери життя соціуму – чи то дитячий садочок, чи то банківська установа або промислове виробництво – усюди має проводитися духовна обробка людини. Релігійний інженер, підкреслює дослідник, не має права обмежуватися соціальним простором церкви та недільної школи; сфера його діяльності – усе суспільство. Тому завдання релігійного лідера полягає в диференційованому підборі соціальних інженерів, які будуть обслуговувати кожну із суспільних інституцій; спеціаліст повинен володіти базовими знаннями тієї галузі, з якою він працює.

Досить цікаво І. Ерп потрактовує концепт «соціальний інжиніринг»: «мистецтво управління соціальною машиною з найменшим “тертям” та з найкращими результатами» [10, с. 33]. Дослідник досить часто використовує номінацію «friction», що в контексті його роботи позначає соціальний конфлікт. Називаючи різні форми фактичної війни – страйки, бойкоти, локауті, жорстку конкуренцію як «руйнацію цінностей» [10, с. 53], голод, збройну агресію, учений пропонує нівелювати ці аспекти шляхом упровадження політики толерантності. Релігія з її безпрецедентним духовним потенціалом, апробованим тисячоліттями досвідом пропагандистських практик може реалізувати цю регенераційну функцію суспільства якнайкраще. Це площина діяльності соціального релігійного інженера.

І. Ерп пропонує соціальним інженерам працювати за принципами командної роботи. Цікаво, що дослідник вносить ідею перформатування традиційних форм комунікації між священником та прихожанами, зауважуючи: «Недостатньо просто промовляти слова ритуалу “мир”, “плоть”, “диявол”; слід наводити конкретні приклади із реального життя міста, групи або індивіда» [10, с. 172].

Іншими словами, автор намагається розширити комунікаційні горизонти традиційної проповіді шляхом інклюзії модерного перформансу та залучення аудиторії до справжньої гри. Цю соціоінженерну методику Е. Ерп радить використовувати, приміром, у процесі командної роботи проти туберкульозу. Дослідник повністю розписує сценарій бесіди, визначає акторів («молоді, енергійні чоловіки та жінки»), наводить безліч прикладів, рекомендує використовувати форми соціальної реклами (плакати, листівки). Перед нами комплексна програма цілеспрямованих комунікаційних дій соціального інженера [10, с. 176–180].

Академічний досвід І. Ерпа визначає наукове підґрунтя його концепції соціального інжинірингу. Він подає науково-популярну версію соціологічних досліджень, якою можуть користуватися соціальні інженери у процесі комунікаційної взаємодії з аудиторією. Наприклад, аналіз актуальної проблеми перенаселення міста подається І. Ерпом у всій її складності, але він знаходить точки дотику між урбанізацією та сферою індивідуальної моралі, налаштовуючи соціального інженера на особливі моменти роботи з вразливою категорією людей. Дослідник надає блок корисної інформації, що стане вагомим аргументом для інженера. На його думку, релігійна ідеологія, помножена на істинність наукового знання, принесе жаданий ефект соціальних змін у кожній конкретній особистості, спільноті, нації.

І. Ерп погоджується з тим, що в умовах індустріалізації суспільства церква втрачає свої контролюючі позиції. З метою збереження «домену церкви» [10, с. 268] її служителі мають розвиватися за іншою програмою, яку дослідник чесно називає «варіантом адаптації, імітування та реорганізації» [10, с. 293]. Саме тому він і пропонує здійснювати професійну підготовку соціальних інженерів – молодих фахівців, які «рухаються в одній динаміці з усіма суспільними інституціями» [10, с. 294]. І. Ерп називає їх «локальними проповідниками» [10, с. 294], яким «не треба вбиратися в одяг священнослужителя», а працювати в реальних умовах життя прихожан; це «людина сили, яка знає місто і його проблеми» [10, с. 295], це професіонал, який «розуміє цінність соціальної машини і має вміння її запустити» [10, с. 295].

Дослідник, декларуючи програму дій сучасної церкви, вдається до рефрену «мусити»: «ми мусимо наполягати на збереженні місії духовних діячів в адміністративних офісах» [10, с. 295]; «ми мусимо вдаватися до превентивних заходів заради спасіння молоді від будь-яких соціальних спокус» [10, с. 296], «ми мусимо навчитися співпрацювати з усіма соціальними силами суспільства у подоланні «організованих сил зла» [10, с. 296]. Це вказує на авторську спробу рішучого вирішення проблеми суспільної моралі шляхом запровадження сучасних соціально-комунікаційних технологій у діяльність християнської церкви. І. Ерп, обравши площину релігії, переконливо довів, що соціальний експеримент можливий у сфері консервативних поглядів. Він наочно продемонстрував, як соціоінжиніринговий механізм може по-новому запустити програму християнських практик у масштабах великого полірелігійного міста. Основною технікою релігійного інжинірингу І. Ерпа була модернізація традиційної форми комунікації між священнослужителями та громадою. Дослідник розширює зону християнських церковних настанов, переносячи її з парцели культових споруд у реальне середовище індустріалізованого міста. І. Ерп вважав, що регенерація духовності нації починається з виховання дітей та молоді. На його погляд, недільні церковні школи мали стати справжніми соціоінженерними лабораторіями роботи з «пластичним матеріалом» юності. Саме тому в його концепції релігійні інженери – це перш за все соціальні педагоги, які не просто несуть індивіду множину елементарних знань, а володіють механізмами формування суспільної свідомості та розуму. Соціальний інженер має поставити правильні ак-

центри в циклі педагогічного розвитку майбутньої особистості – піднесення її індивідуальної ефективності, спрямування її знань у русло необхідних для життя практик – дослідник проголошує: «Справжня освіта означає зв'язок індивіда з життям» [10, с. 299]. Для цього І. Ерп пропонує запровадити в систему сучасної освіти «соціологічну інтерпретацію таких навчальних предметів, як історія, мова, закон, релігія, мораль й управління, а також дослідження соціального прогресу людини та способів його виміру» [10, с. 300]. Тільки так, вважає дослідник, можна сформувати особистість, націлену на вищі духовні цінності, а не на руйнівну конкуренцію. Людина, вихована соціальним інженером, стане основним чинником суспільного прогресу.

IV. Висновки

Отже, ми знову констатуємо наукову тенденцію розуміння сутності соціального інженера як педагогічного працівника (раніше репрезентовану в працях В. Толмана). По суті, це соціальний педагог, який працює за програмою розвитку й соціалізації особистості та за методикою розкриття індивідуальних резервів її суспільної ефективності. Вважаємо, що В. Толман та І. Ерп виражали номінацією «соціальний інженер» прогресивність їх власної наукової платформи та вказували на ефективну технологічність процесу соціальної підготовки (соціального інжинірингу) пересічної людини до умов індустріального життя. Різниця концепцій полягала у сферах застосування технологій соціального інжинірингу: толманівська – промислове виробництво, концепція Ерпа – виробництво духовних смислів. Праці дослідників сприяли подальшому концептуальному оформленню соціальної інженерії як міждисциплінарної наукової галузі, спрямованої на конструювання системи суспільних відносин. Надалі історичне буття соціального інжинірингу наповнюватиметься іншими категоріями та критеріями, демонструючи ексклюзивну здатність поглинати ключові смисли цивілізаційного поступу. Дослідження наступних етапів становлення соціального інжинірингу в контексті комунікаційних практик людства сприятиме глибшому розумінню сутності технології як універсальної програми конструювання дійсності.

Список використаної літератури

1. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія. Одеса, 2014. 384 с.
2. Бекарев А. М., Плотников М. В. Проблемы социальной инженерии. *Личность. Культура. Общество*. 2012. Т. 14. № 1. С. 219–227.
3. Климчук А. О. Концептуальні підходи до управління персоналом промислових підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 3. С. 62–66.
4. Мельниченко А. А. Соціальна інженерія як фактор забезпечення стійкого розвитку соціальних систем. URL: Режим доступу: <http://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/COTSIALNA-INZHENERIYA.pdf>.
5. Моисеева А. П. Генезис социальной инженерии в контексте междисциплинарности. *Известия Томского политехнического университета*. 2012. Т. 320. № 6: Экономика. Философия, социология и культурология. История. С. 64–69.
6. Резник Ю. Социальная инженерия: предметная область и границы применения. *Социологические исследования*. 1994. № 2. С. 87–96.
7. Суїменко Є. І. Соціальна інженерія : експерим. курс лекцій : навч. посіб. Київ, 2011. 224 с.
8. Ялинський Б. В., Возняк Г. С. Соціальна інженерія в структурі автомобільного транспорту. *Національний транспортний університет*. 2013. № 21. С. 263–285.
9. Duff A. Social Engineering in the Information Age. *The Information Society*. 2005. Vol. 21. P. 67–71.
10. Earp E. The Social Engineer. *Eaton & Mains*. New York, 1911. 326 p.
11. Eastman M. Marxism: Is It a Science? *W. W. Norton & Company, Incorporated*. New York, 1940. 394 p.
12. Gerasimov I. Redefining Empire: Social Engineering in Late Imperial Russia. *Languages of Rationalization and Self-Description in the Russian Empire* / edited by Ilya Gerasimov, Jan Kusber and Alexander Semyonov, Empire Speaks Out. Boston, 2009. 288 p.
13. New Profession Appears. Promoters of «Social Engineering» Find a Fruitful Field, *New York Times*, 1899. October 15. URL: http://spiderbites.nytimes.com/free_1899/articles_1898_07_00002.html.
14. Popper K. The Open Society and Its Enemies. London, 1945. Vol. 1. 268 p.
15. Tolman W. The social engineer. *The Review of Reviews*. 1900. Vol. 22. P. 564. URL: <https://ia800305.us.archive.org/28/items/TheReviewOfReviewsV22/TheReviewOfReviewsV22.pdf>.
16. Tolman W. The Social Engineer, in Editor, Robert Marion La Follette. *The Making of America. Philadelphia* / J. D. Morris and Co. 1905. Vol. 8. P. 319–325.
17. Tolman W. Social Engineering. A Record of Things Done by American Industrialists Employing Upwards of One and One-half Million People. New York, 1909. 384 p.
18. Webb S. & Webb B. A Constitution for the Socialist Commonwealth of Great Britain. London, New York, 1920. 404 p.
19. Östlund D. A knower and friend of human beings, not machines: The business career of the terminology of social engineering, 1894–1910. *Ideas in History*. 2007. Vol. 2. № 2. P. 43–82.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2017.

Бондаренко И. С. Первые методологические модели социального инжиниринга и их коммуникационные стратегии

В статье исследуется история становления методологических практик социального инжиниринга и осуществляется поиск его концептуальных основ в артефактах индустриального общества. Вводятся в общий контекст отечественной науки неизвестные персоналии американских исследователей, с которых, собственно, началась социальная инженерия как научная отрасль и профессиональная деятельность.

Ключевые слова: коммуникационные технологии, социальный инженер, социальный инжиниринг, индустриализация, религия, промышленность.

Bondarenko I. First Methodological Models of Social Engineering and their Communication Strategies

The article analyzes the history of the concepts of social engineer and social engineering in the context of developing industrial society. This research allowed to identify communication strategies to promote the new intellectual project among general public. The article also introduces some new for the national science facts and personalities that were at the dawn of social engineering and enabled it to transform into the new professional field and methodology.

Scientific status of social engineering is one of the controversial and unsolved problems of socio-humanistic knowledge. Recent research in the field of communication science reflects the importance of this phenomenon for mass media and political discourses. The theory of social / communication engineering has become extremely popular in native science since the research findings by G. Pocheptsov were published. Most studies use the concepts of social engineering rather as an apt metaphor than a definition which is scientifically grounded in the context of communication. Yet, this term has its own rich, if not to say extraordinary history which can be divided into stages of industrial, sociological and politological use. The concept of social engineering has always possessed a unique ability to adapt to any professional sphere of human activity. It has become an interdisciplinary category which defines technological and scientific parameters of constructing real and virtual realities. Research in the history of social engineering will contribute to the formation of objective and integral presentation of its scientific genesis. Moreover, it will also eliminate false and biased perception of it as a way of introducing strictly standardized social model or 'the art of human hacking'.

The purpose of this study is to explore historic background of social engineering that is seen as a specific social practice of managing industrial objects as well as to identify communication techniques of promoting the new intellectual project of the early XX century. This has been done by analyzing the facts of the world social engineering practice which were unknown to the native science up to now.

Key words: communication technology, social engineer, social engineering, industrialization, religion, industry.